

УДК 821.162.1-146.2 Ю. Струтинський

Аліна ШВЕЦЬ
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

РОМАНТИЧНА ГАВЕНДА ЮЛІУША СТРУТИНСЬКОГО

*У статті розглянуто ідейно-художню своєрідність гавенди Юліуша Струтинського.***Ключові слова:** романтизм, поезія, гавенда, еволюція жанру, поетика гавенди, збірка «Гавенди», українсько-польське пограниччя.*W artykule omówiono kwestię ideowych i artystycznych osobliwości gawędy Juliusza Strutyńskiego.***Słowa kluczowe:** romantyzm, poezja, gawęda, ewolucja gatunku, poetyka gawędy, zbiór «Gawędy», pogranicze ukraińsko-polskie.*The article describes the ideological and artistic originality tale of Juliusz Strutinsky.***Keywords:** romanticism, poetry, tale, the evolution of the genre, poetics of tale, a collection of «Gawędy», Ukraine-Polish borderland.

Нині термін «гавенда» у «Словнику польської мови XVI століття» або словнику Самуеля Лінде (XIX ст.) є більш ніж несподіваним. Його первісне значення пов'язане з ономастикою, назвами лікарських рослин у народній медицині, означало златоцвіт, яким лікували «срамні» органи людини, а також ці органи. Крім того, гавендою називали людину, яка говорить дурниці, пустомелю, і власне її монолог («гавенда без кінця та без краю»). Тобто в обох значеннях слово мало негативну конотацію [2, с. 31].

Крім того, слово «гавенда» часто вживав у епістолярії А. Міцкевич, де «гавенда», «гавендка», «гавендити» означало вільну розмову з приятелями чи знайомими. Термін неодноразово з'являвся у різних значеннях на сторінках поеми «Пан Тадеуш». Проте на відміну від вказаних вище значень, які зустрічаються у словниках, це слово у Міцкевича має більше доброзичливу, ніж негативну семантику. Це пов'язано зі ставленням автора до народних оповідачів, у чіх розповідях-гавендах він знаходив неповторні риси народного гумору і народної фантазії. Термін «гавенда» як літературний жанр почали використовувати лише в 40-х роках XIX ст.

Жанр гавенди привертав увагу польських літературознавців із часу його формування, зумовлений різними чинниками і часто виходив за межі художньої літератури, переплітаючись із проблемами історії та особливостями національної свідомості. Початок теоретичних розробок жанру збігався із часом його зародження і відносився до 40-х років XIX століття. Вперше генезу шляхетської гавенди у художній формі представив Казімеж Владислав Вуйціцький у вступі до

збірки «Старі гавенди і картини» (1840), де підкреслив, що гавенда була невід'ємною частиною культури шляхти.

Передумовою розвитку жанру гавенда науковці вважають вихід друком щоденника Генрика Жевуського «Pamiętki Soplicy», опублікованого у Парижі 1839 року. Саме ця збірка стала основним об'єктом досліджень польських науковців. Так, наприклад, Северин Гощинський зазначив, що автор «Pamiętek...» «не звивається перед читачем, як акробат на канаті, не намагається засліпити блиском незвичайних думок та подій, прихованих фальшивою позолотою, не водить лабіринтами інтриг» [6]. Водночас Гощинський оцінив «Pamiętek...» із перспективи сюжетно-композиційних особливостей сучасного французького роману: він вказав на відсутність обов'язкового композиційного зв'язку між окремими частинами гавенди усередині всієї збірки.

У XIX столітті судження критиків про гавенду розділилися. Одні вважали, що гавенда відіграє другорядну роль, заповнюючи в літературі брак мемуарів (С. Вітвіцький), інші відстоювали думку про її автономію і самобутність (С. Ропелевський). Обопільно підкреслювалося, що структура роману (концентрична та причинно-наслідкова) протистоїть структурі гавенди (хаотичної й випадкової). А тому гавенда довгий час вважалася примітивним, «сирим» жанром, своєрідним полігоном для високохудожнього твору, яким є роман.

Отже, критики найчастіше відзначали розтянутість гавенди, численні відступи, зайву свободу оповіді. Оскільки жанрові риси гавенди були нечіткими, сутність цього жанру зводилася до

рухомої форми, зручної та легкої для сприйняття, а отже, кон'юнктурної. Ця мобільність провокувала недовіру і сумніви щодо художньої цінності самого жанру.

Виникнення та найвищий розквіт гавенди як жанру літератури припадав на час пізнього романтизму. Саме тому терміном гавенда найчастіше окреслюють гавенду романтичну з огляду на час її виникнення, хоча цей фактор не був визначальним.

Отже, проблематика та поетика гавенди пов'язана із основними ключовими ідеями польського романтизму, на які вплинула суспільно-історична та політична ситуація в країні. Це стосується передусім 20–30-х років XIX ст., коли на зміну старому поколінню, яке ще пам'ятало вільну Польщу до поділів, прийшла генерація, що принесла нову філософію, нові звичаї доби просвітництва. Політична ситуація в Європі докорінно змінила погляди на життя. Французька революція та поділи Польщі спричинили зміну уподобань та звичаїв європейських народів.

Одним із яскравих представників «української школи» в польському романтизмі був письменник і поет Юліуш Ксаверій Лукаш Струтинський (1810–1878). Поляк за походженням, проте українець за своїми світоглядними позиціями та з погляду на місце проживання, він проніс у серці й творчо інтерпретував образ України.

Народився Юліуш Струтинський 1 липня 1810 року в селі Липовці Київської губернії (нині Вінницька обл.) в заможній шляхетській родині, але родина відразу переїхала до маєтку в Теолині, а далі у 1816 році через хворобу матері Струтинські переїзять до Здовблиці, де був на вихованні бабусі. У цьому ж році вступив до єзуїтської гімназії на Волині, де навчався впродовж чотирьох років.

У 1821 році хлопець втрачає матір і його віддають на виховання до другої бабусі Іоанни Струтинської. Пізніше своє життя, проведене з бабусями, Струтинський описав у автобіографічній повісті «Dwie Babki».

Після смерті матері у 1845 році Ю. Струтинський виїхав на Кавказ, а з квітня 1846 року перебував у Петербурзі. Упродовж життя Струтинський багато подорожував, стрімко розвивав військову кар'єру. У 1848 році письменник пережив тяжку хворобу, що стала на заваді до отримання ним посади в армії Короля Віртемберзького. Зіткнувшись із матеріальними труднощами та втративши свій родинний маєток у

Білорусі, 1869 року Струтинський залишив Росію та повернувся до рідного села Липовці, де під псевдонімом Берліча Саса підписував свої поетичні твори та щоденники, у яких спирався на досвід письменника Генрика Жевуського, репрезентанта жанру романтичної гавенди. У цьому ж році Струтинський надрукував гавенду «Ukraina. Obrazki czasu i ludzi» у газеті «Dziennik Literacki». У 1873 році він переїхав до Кракова, де вів літературну діяльність, а через рік вийшла друком його книга «Mozaika, gawędy szlacheckiej z lat ubiegłych». У 1878 році (23 березня) під час подорожі із Кракова до Петербурга письменник помер. Місце його поховання залишається невідомим.

Юліуш Струтинський тричі був одружений. Саме завдяки зусиллям його останньої дружини Олександри Парфенової уже після смерті письменника було видано том його поезій під назвою «Poezja Berlicza Sasa i wspomnienie jego wierszem» [3], де проявився характерний для письменника мемуаристичний стиль. Особливістю виданої збірки стало включення до поезій біографічних деталей із життя автора та описів середовища його перебування.

У літературу Ю. Струтинський прийшов у другій половині XIX століття, коли відбувалося її оновлення на ідейно-тематичному, жанрово-стильовому, сюжетно-композиційному, образному рівнях. У пошуках свого «я» перебував і він.

Українська тематика не випадково з'явилася у творчості молодого Юліуша Струтинського — він провів дитячі та молоді роки саме на території України, яка була для польського поета досить важливим концептом, але в різні періоди свого життя та творчості вона по різному трактувалася автором.

Погляди та пристрасті Юліуша Струтинського відповідали добі романтизму з усіма характерними їй ліричними переживаннями, пошуками власного «Я», намаганням зрозуміти навколишній світ, його таємничість та іноді несправедливість.

Збірка Струтинського «Chmury Przyszłości» — гармонійна єдність форми та змісту, насичена одвічними питаннями філософії буття, що перетворює поетичний текст на завершену картину людського життя, а автора представляє шукачем правди, серця і пристрасті. Збірка складається із 22 віршів, тематично поєднаних між собою. Думки, почуття, переживання у віршах автора спресовані, сконденсовані, більш узагальнені, ніж у прозових творах. Поет завжди змальо-

вував лише душевний стан, наприклад, порив, здивування, спалах гніву, болю, радості — щось ціле, власне, що не є цілим.

Найпоширенішою формою віршів Струтинського є монолог, діалоги трапляються рідко. Основний засіб викладу — роздум. У деяких ліричних творах поет часто використовував описи (природи, речей, інтер'єру), вони є засобом розкриття його внутрішнього світу. У деяких ліричних творах є розповіді про події — епічні елементи, прикладом може бути поезія «Do krzyżackiej zbroi» [4, с. 19]. У нього є також драматичні елементи (діалоги), наприклад поезія «Duch» [4, с. 19]. У цьому вірші автор розмовляє з власним «Я». Прийом діалогу застосовується для поглибленого сприйняття читачами настрою автора, представленого двома різними особистостями, замкненими в одному тілі. Перша — це поет, зневірений у житті, людина, яку змінила буденність. Друга особа — це дух людини, завжди незламний, готовий йти у бій, боротися за те, у що вірить. Дві парадоксальні протилежності не можуть існувати в одному просторі, сильніший індивід завжди переможе. Такий прийом божевілля автор використовує задля передачі експресії вірша та підсилення його дидактичного впливу.

У своїй поетичній творчості Струтинський часто звертається до романтичних міфів, що стосуються екзистенції людини та її романтичної концепції, яка базується на самостійному створенні власної долі.

Творчість Ю. Струтинського — панорама жанрових уподобань письменника. Специфіка його творів зумовлена соціально-політичними факторами, потребою подолання свідомості дискримінації між польською колоніальною шляхтою та українським селянством.

Велику частину творчості Юліуша Струтинського займають гавенди. Він пише однойменну збірку. Самобутні, глибоко національні за духом «Гавенди» є цікавим прикладом історико-культурних документів та пам'яток літератури. Важко сказати, яка частина з написаного є вигадкою і наскільки його спогади перебільшені, але одне не підлягає сумніву: Струтинський дивиться на світ очима справжнього митця. Його колоритна мова, жива і вільна манера ведення розповіді, де домінує особистість оповідача, що позначено на характері викладеного. Специфіка змалювання образів та подій, їх оцінка так само, як і сам стиль, наближають «Спогади» до роману-гавенди, автора-оповідача у свою чергу до літературного героя.

Аналізуючи збірку гавенд Ю. Струтинського, можна зауважити, що творові в цілому чи окремим його частинам бракує цілісності, упорядкованості, логічної композиції і хронологічної послідовності; його гавенди розтягнуті, сповнені повторів, зайвих відступів. У зв'язку з цим може виникати думка, що твір є робочим матеріалом для майбутнього роману. Однак детальне дослідження художнього матеріалу дає нам підставу говорити про гавенди Струтинського не як про незрілий роман чи «зразок епопеї», а як про новий у польській літературі жанр, організований за іншими законами, які вимагають нових критеріїв оцінки, — гавенду, а точніше шляхетську гавенду у прозі.

Центральним образом збірки гавенди є образ пана Станіслава, який представляв у польській літературі новий тип оповідача. Варто зазначити, що у романах XVIII — першої чверті XIX століття наратор виступав найчастіше у першій особі, але зберігаючи дистанцію з автором твору. Натомість оповідач у гавендах Струтинського ототожнюється із письменником, поділяючи знання останнього про події, факти та погляди на їх інтерпретацію.

Пан Станіслав — образ повноцінний, живий та різноманітний. Людина певної епохи та середовища, яка інтерпретує через призму свого мислення, своїх ідеалів та переконань усе, про що розповідає, не приховуючи симпатії чи неприязні. У гавендах присутній авторський дидактизм, тобто письменник не нав'язує свого суб'єктивного ставлення до подій, про які розповідає, залишаючи слухачеві право вибору, тобто робити власні висновки й оцінювати ситуації. У творі здебільшого відсутня критика моделей людської поведінки, тому навіть негативні сторони життя шляхти представлені ненав'язливо, здебільшого у м'якій формі.

На першому плані збірки від початку перебуває автор, який супроводжує читача протягом усієї книги. Він подає короткі відомості про себе, які доносить до читача через призму фактів із біографії свого товариша пана Станіслава.

При загальній ідейно-тематичній єдності змісту збірки «Гавенди» їх можна розділити на: 1) побутові; 2) морально-етичні; 3) гавенди, що представляють короткі життєписи або цікаві подробиці, певні моменти з життя історичних героїв, пов'язаних із подіями часів правління Станіслава Августа Понятовського і періоду Барської конфедерації.

До першої групи належать гавенди, які подають загальну картину побуту шляхти, її повсякденного життя та звичаїв. Так, наприклад, у першому розділі автор детально описав особливості інтер'єру оселі пана Станіслава: «Archaiczna kanapka, dwa koławe zydle, fotel wypłowiały i stolik o trzech nogach przyparty do ściany, stanowiły mebel cały tak zwanego saloniku. Ale owa kanapka dźwigała stosy procesowych dokumentów, okazek, inwentarzy, rozmaitego rodzaju fascykułów. Na zydlach leżały jakieś zwoje pergaminów, brudem wiekowym skalanych. Stolik zawalony kronikami, mnóstwem polskich broszur z 18-go wieku i uniwersałów» [5].

До другої групи належать гавенди, у яких автор висловив власну думку щодо місця людини у суспільстві, її громадянської свідомості, стосунків між різними верствами населення, ставлення людини до праці тощо. Спостерігаючи за мешканцями будинку пана Станіслава, автор звернув увагу на типові риси характеру, які формують образ українця-селянина. До них належать, на думку автора, безвідповідальне ставлення до роботи за схемою «якось-то воно буде», «любов до пляшки». Наприклад: «Widziałem wprawdzie przez okno, że Hryc pomaszerował dokądś z flaszką papierkiem zatkaną — zapewne do arendarza Mordka po gorzałkę. Za to dostojny Iwaś, zamiast zająć się skwapliwie przyrządaniem do śniadania, stał sobie spokojnie na ganku, jakby szydząc z mojej tantalowej męki i poświstywał pod nosem jakąś kozacką sabadaszkę» [5]. Іншою типовою рисою, яка характеризує українця-селянина, на думку Ю. Струтинського, була макаронізована мова, сповнена вульгаризмів та діалектизмів.

Характеризуючи взаємини між шляхтою та селянами, автор наголошував на різниці їх світоглядів, яка не виникає із реальних конфліктів, а прихована у психології представників обох суспільних прошарків, які усвідомлюють власну нерівність. Про це свідчить монолог пана Станіслава: «Widzisz, kochany krewniaku, jakie to utrapienie z tą przekłętą usługą! Chciałoby się człowiekowi żyć z nią po bożemu, na stopie bliźniego z bliźnimi; niepodobna! Pozwól chłopowi na cał, pozwoli sobie na miłą. Nazwij go bratem, pokaże ci figę i nazwie durniem. Każdy z nas uznaje świętość ewangelicznej doktryny braterstwa, a jednak doktryna ta jest *de facto* niczym innym, jeno wzniosłą utopią, której urzeczywistnienia najpóźniejsza przyszłość nie obaczy. *Homo homini monstrum*, wyrzekł któryś ze starożytnych myślicieli, i dzień każdy tę prawdę smutną potwierdza. Chłop nienawidzi pana nie

dlatego, że na to zasłużył, lecz że jest panem tego. Pan pomiata chłopem nienierównym mu socjalnie. Czy nie myślisz czasem, że niwelacja stanów położylaby koniec temu fatalnemu rozbratowi?» [5]. Вихід із такої ситуації автор вбачав у нівеляції соціальних станів.

Розмірковуючи про роль та значення особи у суспільстві, автор наголошував, що кожна людина має зробити власний внесок у розбудову держави, «...przyłożyć swoją cegiełkę do ogólnej budowy, podzielić, w miarę możliwości, pracę zbiorową około ugruntowania ładu krajowego i moralności społecznej» [5].

Третю групу гавенд формують розповіді про приватне життя відомих людей та історичних постатей. Автор описав спокійне, врівноважене, розмірене життя магнатів та шляхти, у відносинах між якими питання нерівності ніколи не було актуальним. Однак шляхетська рівність оманлива. Здебільшого йшлося про псевдорівність, яка найчастіше використовувалася для задоволення власних інтересів та зловживання владою, про що зазначено у нижченаведеному уривку: «...Panujący obecnie Stanisław August, jest tylko królem *de nomine*, ale nie *de re*. Władza jego żadna, bo i duch w nim żaden. Ma rozum lecz nie ma woli, ani siły potęgującej wolę, Butna klika kilku magnatów robi z nim co zechce i przyswoiwszy sobie monopol najpierwszych godności krajowych i najobfitszych źródeł bogactwa, góruje i nad królem, i nad prawem, i nad resztą stanów narodu, gnębiąc według fantazji, gdzie, kogo i jak się jej podoba. (...) Ten Józef był sławnym konfederatem Barskim, bronił Krakowa w 1772 r. i nazywano go *jenerałem nieustraszonym*» [5].

Одним із ключових моментів збірки «Гавенди» Ю. Струтинського було питання віри та релігії. Бог, ксьондз, віра — ці три слова часто зустрічаються у мові оповідача. Шляхетський герой гавенд, без сумніву, віруючий. Важко уявити шляхтича без ікони святого під натільною сорочкою. Віра — це, безумовно, той ключовий фактор, який визначає вчинки персонажів. А у героїв Ю. Струтинського вона визначається не лише церковними канонами (cerkiew prawosławna, kościół wschodni), це і забобонність, традиційні знання про потойбічний світ, смертельний страх перед муками в чистилищі, а далі — в пеклі. У релігійному житті шляхти переважають внутрішні форми, тобто віра героїв Ю. Струтинського не визначається лише формальними факторами, якими є відвідування церкви, носіння ікони на тілі та тривалість молитви, що розуміється як внутрішній стан душі.

Таким чином, романтична шляхетська гавенда має оригінальну модель літературної комунікації, яка передбачає чітко визначену структуру. Кожен жанр — це тип побудови літературного твору, що відтворює певне світосприйняття. Назви жанрів вказують не лише на тип побудови літературного твору, але і є «позначенням специфічного підходу до явищ життя», — писав Є. Чаплєєвич у праці «Література й ідеологія» [1]. Це зауваження повністю стосується гавенди як жанру, який має свої способи зображення дійсності.

Романтична шляхетська гавенда створила модель мовної стилістичної архаїзації та проілюструвала спосіб вираження ключових ідей менталітетом героїв, що представляють реалії їх життя у формі анекдотів, звичок, характерних вчинків.

Отже, однією зі значимих постатей у розвитку жанру гавенди став письменник-романтик українсько-польського пограниччя Юліуш Струтинський, який вніс до раніше затвердже-

них формальних та ідейних стандартів гавенди новаторські елементи українського побуту та культури, що проявилися на рівні топографії (особливості української географії, вираженої у змалюванні української природи), топонімії (географічні назви, властиві для української території) та ономастики (власні назви та імена). До своїх творів Струтинський вводив велику кількість запозичень з української мови, що було зумовлено бажанням автора донести до читачів специфіку українського етносу, що відображало певну територію і давало письменнику матеріал для створення образу корінного українця, передаючи його ментальні особливості.

Юліуш Струтинський — автор, якому вдалося до специфічного для польської літератури жанру гавенди та романтичної лірики внести українські елементи, що зробило його творчість особливо вагомим для подальших досліджень у рамках літератури українсько-польського пограниччя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Czaplejewicz E. Literatura jako ideologia / E. Czaplejewicz // Problemy teorii literatury. Seria 3 (Prace z lat 1975–1984). — Warszawa, Wrocław, Kraków, Gdańsk, 1988. — S. 334–357.

2. Linde S. Gawęda / S. Linde // Słownik języka polskiego w 6 t. T. 2. — Lwów, 1855. — S. 15–36.

3. Strutyński J. G. Poezja Berlicza Sasa i wspomnienie jego wierszem. Wydanie pośmiertne /

J. G. Strutyński // Nakładem Aleksandry Strutyńskiej. — Kraków, 1878. — 315 s.

4. Strutyński J. Chmury przeszłości / J. Strutyński. — Wilno, 1844. — 116 s.

5. Strutyński J. Mozajka. Gawędy szlacheckie z lat ubiegłych / J. Strutyński. — Lwów, 1881. — 183 s.

6. Waśko A. Romantyczna gawęda szlachecka. Antologia / A. Waśko. — Kraków, 1999. — 334 s.